

ביוגרפיה, ספרות והצל שעל הקיר
(הרהורים בעקבות מאמרו של יזהר סמילנסקי
"מה לביוגרפיה ולספרות?")

"**המרחק ביני ובין זו שבשיר**
כמרחק בין גופי וצלו על הקיר"
(ל' גולדברג)

"מה לביוגרפיה ולספרות" שואל-מלגלג יזהר סמילנסקי, והתשובה מקופלת כולה כבר בכותרת עצמה: אין לביוגרפיה ולא כלום, או כמעט ולא כלום, ולספרות, כי מה לתבן (ביוגרפיה) את הבר (ספרות)?

לגופו של דבר, אין כאן שום דבר מפתיע או אפילו חדש. אין זה אלא פרט נוסף במאמץ עיוני הנמשך והולך ברציפות זה עשרים שנה כמעט. מאז כתב י"ס אלפי עמודי דפוס - למן המאמר במוסף לספרות של ערב שבת בעיתון היומי ועד לספר בן שני כרכים עבים ("לקרוא סיפור") - ובהם נקט עמדה מנומקת, מגובשת היטב ואחידה בענייני הספרות, מחקרה והוראתה? מאמרו זה, האחרון לפי שעה, תואם עמדה זו בשלמות.

מבחינה תיאורטית, הנחותיו של י"ס חופפות כמעט לגמרי את אלו של הפורמאליסטים הרוסיים. מושגי-המפתח של מאמרו: "חומרי-מציאות" מול "מבנים", או תפיסת האמנות כ"כשרון לדעת לראות במקום שכולם לא רואים הרבה" (עמ' 55) - בלשון הפורמאליסטים: "דאוטומטיזאציה של המציאות" - הם מושגים מרכזיים בעבודות של תיאורטיקנים כמו שקלובסקי או טומאשבסקי.

אם בהיבט התיאורטי מתבסס י"ס על הפורמאליזם, הרי בהיבט המעשי של טיעונו הוא נשען על הפראקטיקה של ה"ניורקריטיסיזם". י"ס הוא, בלי

* ד"ר אבי מעפיל הוא ראש המסלול למדעי הרוח לחטיבת-הביניים ומורה בחוג לספרות עברית וספרות ילדים במכללה לחינוך על-שם דוד ילין.
1. מאזניים, ס"ה, 6, ניסן תשנ"א, אפריל 1991, 53-56.
2. סקירה ביבליוגרפית ראה בעבודתי (1988: 1-7).

ספק, "מבקר חדש" בשלילה של האינטרפרטאציה ה"חוץ-ספרותית" בכלל ושל השימוש בביוגראפיה כמפתח פרשני בפרט. בהקשר זה מציג י"ס שתי טענות משלימות:

1. אי־אפשר להתייחס אל היצירה כאילו היתה "תוצאה" של מאורעות או של תהליכים בחיי היוצר. אלה מתחוללים "בחשכת ההתהוות" של נפש האמן (55), ופעולתם קודמת לנסיבות הביוגראפיות או החברתיות החיצוניות ואינה מותנית בהם.

2. אפילו היה ניתן - וכאמור לא ניתן - לדעת בדיוקנות מה היו ה"גורמים" שהניעו את היוצר, לא תוכל ידיעה זאת כשהיא לעצמה לקדם את הבנת היצירה, שבה עוצבו גורמים אלה מתוך חוקיות אסתטית אימאננטית ועברו מטאמורפוזא מרחיקת לכת.

על שתי טענות אלו, הלקוחות מבית־מדרשה של "הביקורת החדשה", מוסיף י"ס טענה שלישית: בתהליך הקריאה נפגשת הביוגראפיה של הסופר, כמוען, בביוגראפיה של הקורא "הממשי", כנמען. משמעות הטקסט אינה גלומה בו עצמו, לפי הנחה זאת, אלא בנקודת־המפגש החד־פעמית שבין שתי הביוגראפיות. מכאן שכמספר הקוראים כן מספר האינטרפרטאציות האפשריות, ואין שום דרך לקבוע אם אינטרפרטאציה אחת תקפה יותר מן האחרת. בכך מבקש י"ס להוביל את השימוש בביוגראפיה בכלל, בפיתוח מסקני ועקיב ביותר, לכאורה, עד למבוי הסתום של הרלאטיביזם המוחלט.

יש לומר מיד, כי חולשת עמדתו של י"ס אינה קשורה בהנחות אלה שלו כשהן לעצמן. במובנים רבים, כולנו פורמאליסטים וכולנו "מבקרים חדשים", מכל מקום, כל אלה מתוכנו שדרכי חשיבתם עוצבו באוני־ברסיטאות מאמצע שנות ה־50 וחלאת. המודעות לטקסט והקריאה בו "מתוכו פנימה" נעשו זה מכבר לדבר המובן מאליו לכל חוקר, פרשן או מורה לספרות. נראה שבטיעון המורכב של י"ס יש נקודה אחת בלבד שאין עליה הסכמה רחבה, זאת הנוגעת במעמדו של הקורא בתהליך הקריאה.³ מדוע אפוא מעורר הטיעון של י"ס אי־הסכמה כזאת ואפילו התנגדות ממש?

מחקר הספרות נע במהלך ההתפתחות ההיסטורית הדיאלקטית שלו במעין תנועת מטוטלת, מן הקיצוניות האחת של הפואזיטיביזם אל הקיצוניות האחרת של "הביקורת החדשה". אולם, אפילו דוברים מובהקים של "הביקורת החדשה" בשיאה, כמו טרילינג (בזרם האנגלו־אמריקני) או

3. ראה הדיון הנרחב של דינגוט (1986: 96-106).

שטייגר (בזרם השווייצרי-גרמני) לא שללו שלילה החלטית כמו זו של י"ס את חלגיטימאציה מן השימוש בכלים "חוץ-ספרותיים" ואת ההכרה בתועלת המעשית שניתן להפיק מהם. כדברי שטייגר עצמו:

[...] עם זאת מייצג אני השקפה, שהרצון לתחום עצמו בשעת פרשנות של יצירות ספרותיות לטקסט בלבד, אינו אלא רברבנות פשוטה. [...] מי זה יותר ברצינות על סיוע משמעי כזה המוצע לו מצד הביוגרפים ומצד הפילולוגיה הפוזיטיביסטית? אין אף פרשן ספרותי אחד שיוכל לוותר על כל אלה - אף לא החוקר הטוען שכל תוצאות המחקר הביוגרפי והפוזיטיביסטי אינן מעניינות אותו.⁴

תנועת המטוטלת הפרשנית התייצבה מאז בנקודת-האמצע הסינתטית שבין הקטבים: החוקר, הפרשן והמורה לספרות נדרשים יותר מכל לעמדה גמישה ולנכונות לחתאים את דרכי המחקר, האינטרפרטאציה או החוראה, יהיו "חיצוניות" או "פנימיות", לאפשרויות ולדרישות הסגוליות שמעמיד בפניהם כל טקסט וטקסט כשהוא לעצמו.

אולם, בניגוד לפלוראליזם (היחסי והמוגבל, אמנם) של שטייגר, יודע י"ס, כאותו קיפוד שבמשל, רק דבר גדול אחד, והוא כי "סיפור אינו", כשם אוסף המסות שלו בענייני ספרות. לטענתו:

[...] כל אמנות המשתמשת במלים צריכה בסופו של דבר להגיע ולהיות עשויה ממסמנים בלבד ללא מסומנים. בדרך זו תתגלה מהותה כספרות, עד שמי שמבקש ליהנות מיצירת סופר מושם עליו להפנות קשבו אל המסמנים בלבד, ולא ייכנע לנטייה הטבעית לצאת ולנוע אל מעבר להם, אל המסומנים שלהם.⁵

פעמים רבות חוזר י"ס ודורש מן הקורא לממש (או "לבצע") את הטקסט כמעין מבנה מוסיקלי: "הקריאה הופכת אז מראייה דרך היצירה לראייה את היצירה, ומהבנה ש... לביצוע של סימנים ללא מסומנים, לתחביר ללא סימנטיקה, ולפיכך נסוג מסר היצירה ובמרכז עומדת תבניתה"⁶

ברור שלא רק את הביוגרפיה של הסופר מבקש י"ס לעקר מתהליך חקריאה, הפירוש וההערכה, אלא להרחיק כל התייחסות למציאות שמחוץ

4. בתרגום חופשי, על-פי אוכמני, בערך: "פרשנות, אומנות הפרשנות" במילונו (1978: ב, 194).

5. ס' יזהר (1982: 559). חהדגשה - במקור.

6. ס' יזהר (1979: י"ג).

לטקסט, בין אם מציאות זו היא ביוגרפית, חברתית-היסטורית או אפילו סמאנטית.

כמו רבים מאיתנו, גילה י"ס את הפורמאליזם ואת ה"ניו־קריטיסיזם" באיחור רב; כי למעשה, כבר בשנות ה־60 תדל זרם זה מלהיות כוח דומיננטי בחקר הספרות באמריקה. אולם י"ס היה - ונשאר - "עובד אלילים של הטקסט", והוא מוסיף לנהל בשמו קרב מאסף מיותר לגמרי ואנכרוניסטי בעצם.

ובכל זאת, יש עניין רב במיוחד ב"מה לביוגרפיה ולספרות". לא בגלל התיאורטיקן יזהר סמילנסקי אלא בגלל הסופר ס' יזהר, הנוכח מתחת לפני השטח הגלויים של המאמר. יש לביוגרפיה דבר את הספרות; ואפילו מאמר־העיון, המופשט והמוכלל כאילו, אינו אלא גילוי שלה.

עד כמה עשויה הביוגרפיה של הסופר להיות כלי פרשני, שאי־אפשר ושאסור לוותר עליו, אני מבקש להראות על־פי "סיפור שלא התחיל" של ס' יזהר, שהוא הארוך והסבוך מכל ארבעת "סיפורי מישור" שלו.⁷ בחודשי הסתיו והחורף של שנת 1963 מלאו המוספים לספרות במאמרי ביקורת על "סיפורי מישור" בכלל ועל "סיפור שלא התחיל" בפרט.⁸ יצירה במשבר", קבעה בפסקנות כותרת אחד המאמרים האלה, וסיכמה בכך בפשטות את העמדה הכללית? המבקרים תקפו את המבנה המקוטע, את חוסר ההיגיון הצורני, את "הליקוי הפאתטי" של "סיפור שלא התחיל", ובעיקר - את הלשון, בטענה שהסיפור סובל מ"ריבוי מלים בלתי חסכוני"¹⁰, "שיטפון של מלל"¹¹, "דברנות ריקה"¹². גם עם הופעת המהדורה השנייה של הקובץ, עשרים שנה כמעט לאחר הופעתו הראשונה, עדיין נשמעת הטענה כי "המלים קמות על יוצרן ומוליכות אותו - בקסמן, בצורותיהן ובנצורותיהן, לאן שהן רוצות, ויזהר רץ אחריהן"¹³. ואכן, דומה שלשונן של ס' יזהר נעשית בפרקים רבים של "סיפור שלא התחיל" למעין "תזאורוס רוז'ה" של העברית, כהגדרתו האירונית של מירון.

7. הקובץ נדפס לראשונה בשנת 1963; מראייהמקום שלהלן - לפי המהדורה האחרונה (1990).
8. סיכום מפורט של הביקורת מביאה גולן (1985: 35-36).
9. ארן (1963).
10. שם, שם.
11. גרין (1963).
12. פכטר (1963).
13. אלונים (1991).
14. מירון (1975: 426).

אולם, המבקרים לא זיהו אל נכון את המנגנון הפסיכולוגי, המניע את התופעה הלשונית ומשווה לה דרגה גבוהה של רלוואנטיות, מפני שלא יצאו מנתון ביוגרפאי פשוט: "הדבר עצמו", שהמספר מיטלטל בלא הרף בין הדחף לספרו לבין אי-היכולת הנפשית לעשות כן, הוא עובדת מותו של האת, ישראל סמילנסקי. לא המאמץ למצוא "מלה אחת של דיוק", לא החיפוש האובססיבי אחרי "הדבר עצמו", אלא הרצון הנואש שלא לומר אותו הוא שעשה את הלשון עצמה לאמצעי בלימה, הסחה והסטה, ואת הסיפור עשה לצביר רופף ונטול היגיון צורני, לכאורה, של זכרונות, התנסויות רגשיות ופְרָפְצוּת חושיות.

ישראל סמילנסקי נהרג בהתנגשות אופנועו ברכבת בשעות אחר-הצהריים של יום שלישי, ל' בשבט תש"ב, 17 בפברואר 1942. ב"סיפור שלא התחיל" נמסרים הנתונים הממשיים בדייקנות קפדנית: הזמן (עמ' 118; 153), המקום (146; 153-154), נסיבות התאונה (131-132), ובמפורז עוד פעמים רבות בסיפור).

רק באיחור של כעשרים שנה נעשה נסיון ההתמודדות הממשי של ס' יזחר עם "מה שממתין בתחתית הלב ימים כה רבים" (105). בדרך כלל, הסיפור הממואריסטי מתאפיין בפיצול של המספר ל"אני", החוזה כסובייקט את המציאות במישור הזמן של העבר, ול"אני" שני, המתבונן בעצמו כאובייקט ממישור הזמן המרוחק של ההווה הסיפורי. פיצול כזה אינו קיים ב"סיפור שלא התחיל": האירוע מן העבר מושלך במלוא עוצמתו על ההווה, בלי שהמספר-הסופר יוכל לבנות כלפיו פרספקטיבה רגשית: "משתמט לכאן ולכאן, ומדעת ושלא מדעת ומתחמק, כדי להפחית כאב והכאבה [...] הדבר ההוא, הדבר עצמו, שאיני יכול לספרו וגם לא יודע איך אוכל, כבד ממני ובעיקר מכאיב" (106).

הרתיעה מפני הנגיעה באזור הנפשי הרגיש והפגוע - הזיכרון של מות האח - מיתרגמת למנגנון סבוך של פעולות השהיה. אמנם, ההשהיה היא עיקרון מרכזי בסיפורת של ס' יזחר בכללה¹⁵. אבל באף סיפור אחר שלו לא מומש עיקרון זה מימוש אינטנסיבי ומרחיק לכת כל-כך כמו ב"סיפור שלא התחיל".

ברמה של המיקרו-טקסט מתממש עקרון ההשהיה במבנים הלשוניים הסינונימיים, האופייניים אמנם לסגנונו של ס' יזחר בכלל, אולם מגיעים ב"סיפור שלא התחיל" לעוצמה מיוחדת במינה. ברמה של המאקרו-טקסט,

15. שקד (1987: 168).

עקרון ההשהיה פועל באמצעות טכניקת המסירה של המספר: המספר "משחרר" את האינפורמציה הנחוצה לקורא בהפסקות ארוכות מאוד. על מות האח נמסר רק בשורות האחרונות של הפרק השני בסיפור (118), כשהן נתונות בסוגריים, כדבר צדדי לגמרי. המשכן הישיר מובא במרחק של עמודים רבים (131-132), כשבין ההתחלה לבין המשכה מפרידה יחידה ארוכה וכלל לא שייכת, לכאורה, לעניין המרכזי של הסיפור. הגוש האינפורמאטיבי הרצוף על מות האח נמסר רק בפרק החמישי של הסיפור, במרחק של כחמישים עמודי דפוס מתחילתו.

אמנם רק כעשרה עמודים מתוך כשבעים וחמישה עמודי "סיפור שלא התחיל" עוסקים עיסוק ישיר במות האח, וגם אם נוסף עליהם עוד פיסקות אחדות ומפוזרות לא נקבל יותר מאשר כ-20 אחוז מכלל חומרי הבנייה של הסיפור. ועם זאת, למרות יחס כמותי יוצא דופן זה, אפילו ביחס לסיפורים אחרים של ס' יזחר, "סיפור שלא התחיל" לא רק שאינו "סיפורו המפוקפק ביותר של יזחר מבחינה צורנית"¹⁶, אלא שהקומפוזיציה שלו מחושבת היטב. החלשת המבנים "דמויי-המצאות", הכרונולוגיים-לוגיים, של הסיפור אוזנה באמצעות תיזוק רב של המבנים "הספרותיים גרידא", האנאלוגיים-מטאפוריים.

כך, לדוגמה, בפרק הראשון של הסיפור (85-105) מעוצב נושא המוות באמצעות שורה ארוכה של מוליכים מטאפוריים: התפוררות הבתים, כריתת הפרדסים, הרס בית האריזה. המלה "מוות", בנטייתיה הזקדוקיות השונות, חוזרת כמוטיב מנחה לאורך הפרק כולו (85, 90, 91, 92, 94, 95, 97) ומארגנת את משמעותו. הפרק השלישי של הסיפור ("שתיקת הכפרים", 118-132) מהווה כולו, לכאורה, סטייה מן העניין המרכזי של הסיפור. למעשה, הכפרים הערביים שאבדו במלחמה ואינם - אנאלוגיים, על בסיס מטאפורי, למות האח. יש קו של התפתחות המקשר את שני הפרקים והמוביל מתוך הגיונו הפנימי, המטאפורי, מתהליכי הבלייה וההתפוררות של המושבה העברית אל אובדנו הסופי והמוחלט של הכפר הערבי, וממנו - אל מות האח. ואכן, שני העמודים האחרונים של הפרק (131-132) מוסרים באופן ישיר, מהיר ואינפורמאטיבי את סיפור מותו של האח.

ב"סיפור שלא התחיל" אפשר להבחין בריתמוס ברור של נסיגה-התקדמות: לאחר כל התקדמות ביכולת של המספר לגעת במישרין במות האח - המספר נסוג אל דרכי העקיפין של הייצוג המטאפורי. עם זה, בולט קו של עלייה בעוצמת ההתקדמות ובחיקפה: משורות אחדות, מוקפות בסוגריים

16. מירון (1975: 423).

(בסיומו של הפרק השני), לשני עמודים רצופים (בפרק השלישי), ובהמשך - להתמודדות מרוכזת, בחיקף של פרק שלם ("למנצח אל תשחת", 136-146). באופן זה, טכניקת המסירה עצמה, המעוצבת כדראמה נפשית נפתלת, נעשית למוקד של עניין סיפורי, כשהקורא "מוזמן" לעקוב אחרי המשחק של מהלכי ההתקדמות אל מול מהלכי הנסיגה.

*

איזו מין אוטוביוגרפיה מעוצבת ב"סיפור שלא התחיל"?

הריבוי והדיוק של העובדות הדוקומנטאריות המובאות בסיפור אינם מאפשרים לראות בו אוטוביוגרפיה בדיונית, המהווה מודל מופשט-מוכלל ביחס למציאות הממשית¹⁷. מצד שני, אי-אפשר לראות בו אוטוביוגרפיה רגילה, כיוון שהמספר אינו מחויב לאמיתות העובדות הכלולות בסיפור ואף אינו מצהיר בגלוי על אופיו האוטוביוגרפי.

לא אוכל להשיב כאן על השאלה, המחייבת הפלגה תיאורטית¹⁸. אולם, ההתכוונות האוטוביוגרפית של ס' יזחר ב"סיפור שלא התחיל" ברורה לגמרי, ויש בה כדי לשמש מסגרת פרשנית מהימנה לסיפור. מכל מקום, בלי להתייחס אליה תהיה כל אינטרפרטאציה לסיפור חלקית בלבד, בהכרח, ואולי אף שגויה. האם השימוש בביוגרפיה של הסופר ביחס לסיפור כמו זה הוא דבר החסר לגיימאציה מספקת או הנטול ערך מעשי כלשהו, כפי שטוען י"ס?

על השליכה הטוטאלית של י"ס את השימוש בביוגרפיה ככלי פרשני או מחקרי אי-אפשר להגן באופן עיוני. דומה שלהתנגדות שלו יש מניע אחר לגמרי, לא עיוני כלל, הקשור באופי האוטוביוגרפי המובחק של חלקים גדולים בסיפורת של ס' יזחר בכללה. ב"סיפור שלא התחיל" נעשה אמנם הניסיון המורכב ומרחיק-הלכת ביותר לעיצובם של חומרים אוטוביוגרפיים, אולם הוא רק אחד מקבוצה של עשרים וחמישה סיפורים¹⁹. מבחינה מספרית זוהי הקבוצה המרכזית בסיפורת של ס' יזחר.

דווקא השימוש האינטנסיבי, רחב ההיקף ולעתים אף המיידני כמעט שעשה ס' יזחר בחומרים אוטוביוגרפיים בסיפוריו, ולעתים תכופות - אף מתוך

17. המונחים על-פי ברינקר (1985: 145-150).

18. אינטרפרטאציה מפורטת לסיפור ראה בעבודתי (1988: 93-114).

19. שם, 109.

נאמנות מדוקדקת ביותר למציאות "הממשית", הוא שדחף אותו למאמץ שיטתי לטשטש, ככל הניתן, את אופקים הלא-בדוי. האמצעי שנבחר לשם כך - ניסיון להעלים את "המפתח" הביוגראפי בסיפוריו, בדומה לניסיון להעלים את "המפתח" ההיסטורי בקבוצה אחרת של סיפורים²⁰, מצד אחד, וחסימה הרמטית כמעט של נתונים ביוגרפיים, מצד שני.

כך, בתשובה על מכתב של יוסף ליכטנבום אליו, מיום 13 ביוני 1956, ס' יזהר קובע בבהירות ובישירות:

[...] בד"כ אני ממאן להשיב על שאלות ביאור-ביבליוגרפיות מתוך עקרון, שפשוטו הוא: אין זה עסקו של איש.²¹

עמדה דומה הוא נוקט במכתבו לטוביה ריבנר, מיום 26 בינואר 1959:

[...] הפרטים המבוקשים, ה"פפורטיים", הם: נולד ברחובות, ב-27.9.1916, ומאז ואילך הוא משחר לטוב, ולטוב יותר...²²

הסירוב הבוטח, במכתב לליכטנבום, כמו הסירוב ההומוריסטי אבל ההחלטי לגמרי במכתב לריבנר, משקפים מגמה להביא לידי ניתוק בין האישיות של הסופר הביוגראפי לבין סיפוריו. ואמנם, ס' יזהר נמנע בתקיפות אפילו ממילוי שאלונים ביוגרפיים סטנדרטיים, ומיעט מאוד לחשוף את עצמו כסופר: במשך עשרים שנים התראיין ס' יזהר פעמיים בלבד (רק עם הופעת המהדורה החדשה של כתביו בשנים האחרונות הסכים להתראיין פעמים נוספות), ורק במאמר אחד שלו התייחס בגלוי לעצמו ולסיפוריו.

העמדה של י"ס במאמרו אינה אלא המשכו של מאמץ מתמשך זה "לנטרל" את ההתייחסות לחומרי-המציאות הביוגראפיים בסיפוריו שלו וניסיון להשתית מאמץ זה על יסודות עיוניים. למעשה, יש כאן גילוי של התכחשות עצמית לאחד הגילויים המהותיים ביותר של אמנות הסיפור שלו עצמו כ"אמנות בלתי-בדויה"; ולא ייפלא אפוא, כי המלה "בדות" (ולא המונח הטכני והמצומצם יותר "בידיון") נעשית לי"ס במאמרו לסיסמה ולדגל.

לפני כעשרים שנה, ובהקשר אחר לגמרי, העיר ג' שקד על עמדותיו של ס' יזהר:

המניפסט היזהרי מלא בחורים וסתירות, כאילו האיש אינו נאמן

20. שם, 204-215.

21. ארכיון "גנזים" של אגודת הסופרים, מספרו: 61461/1.

22. "גנזים", 66082/1.

לעולמו; הוא מתגונן בפני משהו, שנראה לו חזק ממנו ומעולמו, ובמלחמת הגנה תמוחה זאת הוא נמצא מפסיד את הבסיס האיתן של קיומו, ונמצא כאילו זוהי כניעה מיותרת ואבודה לרוח הזמן²³.

נדמה שגם ב"מה לביוגרפיה ולספרות" שלו מסתייף ס' יזהר (ובכשרון פולמוסי רב, יש לומר!) לא באחר אלא בצלו שעל הקיר.

ביבליוגרפיה

- אוכמני, עזריאל. (1976), **תכנים וצורות: לקסיקון מונחים ספרותיים** מהדורה ערוכה מחדש ומורחבת, תל-אביב, ספריית פועלים.
- אלונים, ש'. (1991), "על 'סיפורי מישור' לס' יזהר: קונצרט של מלים", **עתון 77**, ט"ו, 133-132, עמ' 12.
- ארן, דוד. (8 בנובמבר 1963), "יצירה במשבר", **על המשמר**.
- ברינקר, מנחם. (1984), "לשאלת האוטוביוגרפיות של סיפורי ברנר", **מחברת ברנר ג-ד**, עמ' 172-145.
- גרין, אברהם. (1963), "סיפוריו החדשים של ס' יזהר", **הפועל הצעיר**, 57: 3, עמ' 22.
- דינגוט, נילי. (1986), **הפואטיקה של הסיפורת, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב**.
- מירון, דן. (1975), **ארבע פנים בספרות העברית בת-ימינו**, מהדורה שנייה מתוקנת ומורחבת, שוקן, ירושלים ותל-אביב.
- מעפיל, אבי. (1988), **עיצוב המציאות בסיפורת של ס' יזהר** (חיבור לקבלת תואר דוקטור), ירושלים.
- סמילנסקי, יזהר. (1979), **תפישות חלופות ומשלימות בקריאת הספרות ובחוראתה** (דיסרטאציה בסטנסיל, ירושלים).
- (1982), **לקרוא סיפור, עם-עובד, תל-אביב** (שני כרכים).
- (1990), **סיפורי מישור, זמורה-ביתן, תל-אביב**.
- (1991), **'מה לביוגרפיה ולספרות; מאזניים ס"ה, 6**, עמ' 56-53.
- פכטר, מרדכי. (4 באוקטובר 1963), "סיפורי מישור", **הבוקר**.
- שקד, גרשון. (1971), **גל חדש בסיפורת העברית, ספרית פועלים, ת"א**.
- (1987), "דיוקנו של האמן כחלוץ צעיר (על ס' יזהר)", **עכשיו 54-51**, עמ' 200-162.

23. שקד (1971: 21).